

DENGBÊJ GELENEĞİ

EMÎN ASLAN

*Hani nasıl ağzı açık bakakalırsa insan bir ozana,
Tanrılardan öğrenmiştir ozan büyüleyici ezgiler söylemeyi,
Durmada söyleyin, hiç kesmesin ister ölümlüler,
O da sofadaki dinleyicileri işte öyle büyüler.*

—Homeros

K

ÜLTÜR bir toplumun bütün öğelerini barındırır ve bu toplum, mevcut kültür birikiminin enstrümanları sayesinde hafızasını kalıcı hâle getirip 'kendisine has' çeşitli anlatısal formlar oluşturur. Bunlardan biri olan müzik, toplumların kültür inşa süreçlerinin ve hafıza oluşumlarının temel unsurlarındandır. Kültürün alt hafıza katmanı olarak önemli bir konuma sahip olan müzik, birlikte çoğunlukla toplumların 'hafıza-özne' görevini de üstlenip bilinçli ya da bilinçsiz hafızayı kalıplaştırmada önemli bir rol oynar. Kürt müziğinde önemli bir yeri olan *dengbêjlik* de tarihsel taşıyıcı hafıza konumunu üstlenmiş olup Kürtlerin geçmişinin gündelik, siyasi, tarihî ve sosyolojik öğelerini günümüze taşımıştır. Bu bağlamda Kürt kültürü, yazılı kaynaklardan ziyade sözlü kaynaklar aracılığıyla tarih sahnesinde varlığını devam ettirmiştir. Sözlü kültürün taşıyıcıları olarak *dengbêj*lerin bu noktada etkisi oldukça fazladır.

Dengbêjlik, sözlü geleneğin bir ürünü ve tezahürü olduğundan, *dengbêjlik* ya da buna yakın formları sözlü geleneğe sahip diğer birçok toplumda görebilmek mümkündür. Sözlü kültür aktarımında ekseriyetle görülen, duyulan ve deneyimlenen olaylar baz alındığından, Kürtlerde *dengbêjlik* örne-

ğinde olduğu gibi başka toplumlarda da birçok emsal mevcuttur. Bunlara Antik Yunan'da *homerides* ve *rhapsodoi*, Ortaçağ'da Avrupa'da *minstrel*, İngiltere'de *bard*, Fransa'da *troubadour*, Almanya'da *bänkelsänger*, Hindistan'da *guru* ve *harkatha*, Tibet'te *avci*, Tunguzlarda *gilyak*, Türklerde 'ozan' ve 'âşık,' Araplarda *hakavati* ve *kâs/kâssâs*, Farslarda *nakkâl*, 'kıssahan' ve 'şehname-han' örnekleri verilebilir. Birbirinin benzeri olan bu örnek ve tanımlamalar, işlevsel bir yapı olarak birçok kültürde varlık gösterir.

Dengbêj, *deng*(ses) ve *bêj*(söylem) kelimelerinden türetilmiş olup 'sese şekil veren', 'sesi söyleyen' ve 'sesi ileten' anlamlarına gelen bir kelime olarak bilinmektedir. Bu izahat ile beraber, *dengbêj*, olay ve olguları aktaran/söyleyen kişi anlamını taşımaktadır.

Kültür ve tarih koruyuculuğu misyonunu üstlenen *dengbêj*ler, Kürt toplumunun kolektif hafızasını sonraki nesillere ulaştıran bir aktarım mekanizması oluştururlar. *Dengbêj*ler belirli müzikal kaideler çerçevesinde kafiyeli, epizodi oluşturmayacak şekilde, tek enstrümanlarının ses olduğu *kilam*larında⁴ savaş, aşk, ağıt, kahramanlık ve etnik ilişkiler gibi toplumsal temaları, gündelik hayatta karşılaştıkları durumları, tarih boyunca toplumda yer edinmiş efsane, masal ve hikayeleri, toplumu derinden sarsan olayları ve

toplum eleştirilerini konu edinmişlerdir. Bunların dışında bağlı oldukları aşiretler ve patronajın etkisi ile himayelerinde buldukları mirleri (beyleri) övüp onların karşılarında duranları yeren *kilam*lar da üretmişlerdir. Bu yüzden her bir *kilam* aynı zamanda tarihî bir belge niteliği taşımaktadır. *Dengbêj*ler bu temaları ve konuları çoğu zaman aynı şekilde aktarmaktan kaçınıp zihinlerinde farklı bir biçimde kurgulayarak kendi üsluplarıyla yeniden yorumlarlar. "Evde kullanılan dilden daha gelişmiştir *dengbêj* dili, *kilam*dan dolayı Kürtlerin doğaya, erkek, çocuk, kadın, doğal ve sosyal olaylar, kavgalar, hayat ve ölüme yaklaşımlarını görebiliriz."

Dilin sosyalleşmesinde önemli bir rol üstlenen *dengbêj*ler, Kürtçe sözlü edebiyatın en iyi temsilcileridir. Bir *dengbêj*in *kilam*ları sözlü bir yapıda şiirsel ve öyküsel olma özelliği de gösterir. Okuması-yazması olmayan ve başka dil bilmeyen *dengbêj*ler, halk dilinin en iyi, en doğru kullanıcıları olmuşlardır. Bu nedenle *dengbêj*lerin dili, yazı dili gibi değildir. *Kilam* olarak adlandırılan bu sözlü yapılar, akılda kalıcı olmayı kolaylaştıran düzenli söz tekrarları ve ölçüler ile oluşturulurlar. Dolayısıyla *dengbêj*in dili ve anlatısı özel bir yapı olarak hafızadan başka bir hafızaya geçmeye odaklıdır ve bu anlamda yazı dilinden ayrışır. "Yazılı edebiyat dili

ile sözlü edebiyat dili birçok yönden ayrışır. Bu gerçeklik birçok yerde kendini gösterir.” Yazılı edebiyat için okuma, yazma, teori, gramer ve yazım kuralları gibi birçok bilgi gerekir, sözlü edebiyat için bunların hiçbiri gerekli değildir. *Dengbêj*ler, bildiklerini, duyduklarını ve yaşadıklarını aktarırlar. Çok şey bilmeye ihtiyaçları olmaz. *Dengbêj*lerin dili, halkın günlük dili olmasına rağmen, *kilamlarda* kullanılan zincirleme tamlamalar, uzun cümleler ve kendine has imgeler dilin gelişimini sağlamıştır. “Yazılı edebiyat formel norm ve gramatiğinden, gerçeklikten uzak yapay sözcüklerinden dolayı fazla otoriterdir ve sosyal anlamda üstünlerin dili olur.”

Dengbêj kilamları, konuları bakımından farklı kategorilere ayrılırlar. Bu kategorilerde en çok kullanılan formlar şunlardır: *şer* (kahramanlık hikayeleri), *lawik/heyranok* (aşk hikayeleri), *lawij/şîn/zêmar* (ağıt), *payızok* (sonbahar mevsimi ve bu mevsimin insanlar üzerinde yarattığı halet-i ruhiyeyi ifade eden şarkılar), *biharok* (bahar mevsimi-

ni ve bu mevsimin oluşturduğu yenediriliş coşkusu ifade eden şarkılar), *dîlan/dîlok* (düğün ve eğlencelerde söylenen şarkılar), *narînk* (düğünlerde gelin düğün alanına getirilirken gelinin etrafında söylenen şarkılar), *serşo* (düğünlerden önce damadın banyo ve tıraş seremonisi esnasında söylenen şarkılar), *lorîk* (ninni), *şesbendî* (düğünlerde ve divanlarda karşılıklı atışma şeklinde söylenen şarkılar), *bêrite* (düğün sonrasında ve kutlamalarda karşılıklı atışma şeklinde söylenen şarkılar), *stranên kar* (hasat yapma, süt sağma, un öğütme gibi işler sırasında söylenen şarkılar).

*Dengbêj*ler bu formları çoğu zaman sadece çıplak sesle söylemelerine rağmen bazen de *kilamlarını* bir enstrüman eşliğinde söylemişlerdir. Turabdin² bölgesinde rebap/kemençe gibi telli enstrümanlar kullanılırken Serhat bölgesinde *bilûr* (kaval), mey gibi üflemeli enstrümanlar tercih edilmiştir. Bu enstrümanlara ait *kilamların*, farklı tınılarla renklendirilip güçlendirilmiş olmalarının yanı sıra, *dengbêjin* uzun süren söylemelerinin arasında nefes

alma aralıklarını oluşturmak için de kullanıldığı bilinmektedir. Çıplak sesle söyleyen *dengbêj*ler bu nefes alma aralıklarını, kendilerini dinleyen kişilerin, nefes almak gerektiğinde “ahêhêeyy” gibi tınıları çıkararak araya girmeleriyle sağlarlar.

EFSA NE DENG BÊJ EVDALÊ ZEY NİKÊ

*Dengbêj*lik kültüründe önemli bir yeri olan efsanevi *dengbêj* Evdalê Zeynikê, Yaşar Kemal tarafından Kürtlerin “Homeros”u olarak tanımlanmıştır. Yaşar Kemal, her ikisinin hayatlarının belli dönemlerinde kör olmalarının dışında, Homeros’un Akdeniz ve civar bölgelerini dolaşarak gördüklerini, duyduklarını ve yaşadıklarını kendi formunda harmanlayarak sanatını icra etmesi ve *dengbêj*likte yeni bir tarz oluşturarak etkisini uzun zamanlara yaymasını; Evdalê Zeynikê’nin de gezdiği yerlerde, özellikle Serhat³ bölgesinde, gördüklerini, duyduklarını ve yaşadıklarını kendine has *dengbêj* formunda yoğurarak aktarması ve geniş kitlelerde etki bırakmasını göz önünde

bulundurarak bu benzetmeyi yapmıştır. Ses kayıt teknolojilerinin Evdalê Zeynikê'nin yaşadığı coğrafyaya ulaşmaması bizi onun sesini ve *kilamlarını* dinleme imkanından mahrum bıraksa da, Evdal'ın güçlü hafızası ve muazam betimleme yetisiyle oluşturduğu *dengbêjlik* formu, yetiştirdiği *dengbêjler* ve sesinin ulaştığı insanlarda yarattığı etkilerle günümüze kadar ulaştırılabilmıştır. Kayıtlarına ulaşabildiğimiz idol *dengbêj*lerden Şakiro, Kazo, Şeroyê Biro başta olmak üzere birçok *dengbêj*, Evdal'den büyük ölçüde etkilenmiştir. Evdal'ı bu kadar önemli kılan şüphesiz halkın gelenek, görenek ve hayat biçimini yansıtmayı başarmış saygın biri olmasının yanında *kilamlarında* aşk, ölüm, özlem, barış, siyaset ve toplumsal normları konu edinmesi ve buna bağlı olarak topluma onlardan biri olduğunu benimsetmesidir. Uzun süre Sürmeli Mehmed Paşa'nın *dengbêjliği*ni yapmıştır. Sürmeli Mehmed Paşa ise gittiği yerlerde, katıldığı savaşlarda ve bulunduğu divanlarda tanık olduğu her olayın *kilamlaştırılıp* sonraki nesle aktarılmasını sağlamıştır. Evdalê Zeynikê'nin doğum tarihi tam olarak bilinmese de oğlunun ve onu tanıma şansını yakalayan kişilerin aktarımlarına göre ölüm tarihi 1913'tür.

KÜRTÇE YAYIN YAPAN RADYOLAR VE DENGBEJ EVLERİ

Dengbêjlik kültürünün kalıcı olmasının ve daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştıran başka bir faktör de Kürtçe yayın yapan radyolardır. Bunların en önemlileri Bağdat (1936) ve Erivan (1955) radyolarıdır. İletişim ağının düşük olduğu dönemlerde, daha çok lokalde bilinen *dengbêjler* seslerini bu radyolar sayesinde geniş alanlara duyurup *kilamlarının* kaydedilmesini ve sonraki nesillere ulaştırılmasını sağlayabilmişlerdir. Bu *dengbêj* kayıtları, günümüzde Kürt kültürü üzerine ça-

lışmalar yapan birçok araştırmacı için paha biçilmez kaynaklardır. Bu yönleriyle söz konusu radyolar, *dengbêjlik* tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

Modernleşme ile birlikte halk arasında etkisini kaybeden *dengbêjlik* kültürü, şu anda bu sanatı icra eden bireylerin kendi aralarında toplanma ve bu kültürü duymuş ancak tanışamamış kişilerle buluşma misyonuna sahip *dengbêj* evlerinin kurulmasıyla yeniden canlanmaktadır. 2002'de Van'daki "Mala Dengbêjan" örneği ile başlayan farkındalık yaratma girişimi Diyarbakır, Erzurum, Ağrı, Muş, Hakkari ve Cizre *Dengbêj* Evlerinin açılmasıyla sürmüştür. **Z**

NOTLAR

- 1 *Kilam*, Kürt müziğinin temel formlarından biridir. Bazı Kürt aydınları tarafından, Kürt müziğinin bütün formlarını karşılayan isim olarak kullanılır.
- 2 'Tur abdin'in kelime anlamı 'kulların dağları'dır. Süryani Ortodokslar için önemli bir bölge olup dini ve kültürel merkezlerdir. Coğrafi açıdan Midyat ve Ömerli ilçelerini de içine alarak Mardin, Nusaybin, İdil, Dargeçit ve Hasankeyf arasında kalan dağlık bölgeyi temsil eder.
- 3 Serhat; Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Van, Muş, Bitlis ve Hakkari arasında kalan bölgeyi temsil eder.

KAYNAKÇA

- 1 Ali Ağcakulu. "Ortadoğu'da Kürtçe Radyo Yayınları: Erivan Radyosu Örneği (1955-1990)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2012.
- 1 Şerefxan Cizirî. *Edebiyata Devki û Sosyalizasyon*. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2011.
- 1 Serwet Deniz. "Dengbêj." *W Dergisi* 52 (2016): 40-41.
- 1 Yaşar Kaplan. *Kaniya Stranan*. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015.
- 1 Abidin Pariltı. *Dengbêjler Sözü'nün Yazgısı*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2006.

Aşağıdaki QR kodunu okutarak bu yazı ile ilgili bir müzik videosuna ulaşabilirsiniz.

